

Antikviteter og korrupsjon

Lars Martin Fosse

Kampen for å stanse den destruktive handelen med antikviteter har i det siste ført til sterke krav fra enkelte hold om at kjøp av kulturgods med tvilsomt opphav og forskning på slike gjenstander skal forbys eller stanses, samtidig som store samlere er blitt utsatt for skarpe angrep for sin virksomhet. Jeg vil her se litt nærmere på noen omstendigheter som er knyttet til dette problemet og de konklusjonene vi etter mitt skjønn må trekke av dem. Jeg vil imidlertid først presisere noe jeg mener er et viktig prinsipielt standpunkt i denne forbindelse, nemlig at

forskningens *primære* etiske forpliktelse er å innhente og ta vare på kulturgods for å analysere dette og formidle resultatet til allmenheten og til senere generasjoner.

Omvendt er det en primær etisk forpliktelse å hindre at kulturgods går tapt eller blir ødelagt.

Disse to målsetningene bringer oss raskt opp i kompliserte situasjoner hvor etiske og praktiske hensyn kan komme i konflikt med hverandre, og hvor optimale taktiske grep lett kan fortone seg som uetiske.

Problemet er forholdsvis enkelt når stjålne gjenstander stammer fra funnsteder og museer i velordnede samfunn med gode rettsforhold. Situasjonen blir straks vanskeligere når kulturgods stammer fra komplekse og ustabile samfunn preget av kaos og korrupsjonskultur. Slike samfunn er gjerne fattige, og i tillegg til tvilsomt salg eller eksport av kulturgods finner vi også problemer som ulovlig jakt, ulovlig tømmerhogst og handel med sjeldne dyrearter. Selv om slike samfunn har lovverk mot avhending av kulturgjenstander, blir dette lovverket ikke alltid håndhevet, faktisk kan både utøvende og politiske myndigheter selv være involvert i slik handel. Vi kan altså ikke ta for gitt at disse vil beskytte sin egen kulturarv. Jeg skal gi et eksempel:

I Bangla Desh ble i 1970-årene hundrevis av skulpturer fra Pala- og Sena-perioden (1000 – 1200 etter Kristus) solgt ut av landet via korrupte tjenestemenn. Årsaken er neppe vanskelig å finne: hinduistiske avgudsbilder ble ikke betraktet som en del av kulturarven i et islamsk land, og ingen følte noe behov for å ta vare på dem. Muligheten for rask fortjeneste og lav risikofaktor har uten tvil også spilt en rolle. Det virker derfor i utgangspunktet logisk å la være å kjøpe slike gjenstander. Men dessverre er muligheten for salg i slike tilfeller ofte den eneste

måten å berge gjenstandene på. Hvis de ikke kan selges, er det en betydelig fare for at de blir ødelagt, enten aktivt eller passivt.

Graden av korrupsjon i opprinnelseslandene er altså et sentralt problem i forbindelse med salg og kjøp av antikviteter og annet kulturgods. Det er et feilgrep å stirre seg blind på lovverket i slike land. Lovverket kan være helt uangripelig. For eksempel har Pakistan en utmerket fortidsminnelov. Den ble opprinnelig overtatt fra britene og er senere blitt oppdatert med jevne mellomrom. Men den har ingen praktisk betydning. Pakistan er blant de landene hvor plyndringen av antikviteter har vært mest destruktiv, og hvor korrupsjonskulturen har bidratt til å holde handelen i gang. Den er i hendene på mafia-organisasjoner med kontakter langt inn i det offentlige og politiske landskapet, og så langt er ingen dømt for slik handel. Slike organisasjoner er også involvert i annen kriminell virksomhet og har god tilgang på ressurser og våpen.

Derfor burde det fra et etisk synspunkt være uproblematisk å kjøpe, ta vare på og forske på gjenstander som helt åpenbart ellers ville blitt ødelagt, eller som ville havnet på uansvarlige hender. I virkeligheten har vi her en analogi til gisselproblematikken: skal vi nekte å forhandle med gisseltakerne og la gisselet dø, eller skal vi betale løsepenger og berge gisselet? Begge løsninger er problematiske, vi må har et valg mellom to onder. Problemet med ulovlig salg blir for øvrig enda vanskeligere hvis kulturgods fjernes fra områder hvor myndighetene i prinsippet ønsker å ta vare på sin kulturarv, men av forskjellige grunner ikke er i stand til å beskytte den. I slike tilfeller kan jo kjøp bidra til å undergrave myndighetenes forsøk på å beskytte sin kulturarv. Men er slike gjenstander først kjøpt, er det vanskelig å se at forskning på dem vil gjøre situasjonen verre. Jeg kan ikke se at slik forskning vil bidra til å legitimere ulovlige handlinger.

Det er åpenbart at et marked virker stimulerende på handel, og mye kulturgods ville uten tvil fått ligge i fred hvis ikke folk i den rike del av verden var så interessert i kjøpe. Derfor er det heller ikke underlig at noen ønsker å komme ondt til livs ved å ramme markedet i sin alminnelighet, og dermed direkte eller indirekte forskningsinstitusjoner som sitter på materiale med tvilsom bakgrunn. Men enkle moralske resonnementer kan lett føre galt av sted hvis hensikten er å berge gjenstandene for ettertiden. Når man vurderer tiltak mot ulovlig handel med kulturgods og forskning på kulturgjenstander av tvilsomt opphav, må man også ha et realistisk grep på den globale situasjonen. For å ta handel først: vi mangler i realiteten et troverdig maktapparat som kan regulere eller hindre handel med kulturgjenstander, enten disse er stjålet eller ikke. Strammes grepet på de stedene hvor politiet og myndighetene fungerer rimelig hederlig og effektivt, vil markedet rett og slett forskyve seg i retning av de

stedene hvor politi og myndigheter foretrekker å se en annen vei - hvis de da ikke er involvert selv. Videre må vi se på kostnadssituasjonen: etterforskning er dyrt, og det er lite sannsynlig at myndighetene selv i den rike verden vil bruke store midler på kamp mot ulovlig handel med kulturgods når de samtidig har langt farligere saker å forholde seg til. Afghanistan er for eksempel verdens største produsent av heroin - det er for verdenssamfunnet et betydelig større problem enn salg av manuskripter og arkeologiske gjenstander fra samme område, et salg som for øvrig gjerne bedrives av de samme krigsherrene som produserer heroin. Det gjør ikke saken bedre at fagkunnskap vil være en begrenset ressurs i kampen for å hindre handel med kulturgods. Et strengere krav til dokumentasjon i forbindelse med kulturgjenstander vil sannsynligvis belaste fagmiljøene utover tålegrensen og føre til en ”dokumentasjonsindustri” hvor forfalskning av dokumenter inngår som en del av det generelle korrupsjonsmaskineriet. En styrking av politi og lovverk kan dermed lett skape et taktisk og strategisk spill hvor motparten hele tiden øker innsatsen og involverer flere mennesker, med det resultat at vi i det lange løp har et nullsumspill.

Den primære praktiske utfordringen blir derfor å berge kulturgodset mest mulig intakt, og å beskytte det, noe som innebærer forskning. Klarer vi det, har vi også tilfredsstilt den primære etiske målsetningen. Ideelt sett bør materialet beskyttes på opprinnelsesstedet, og forskning på materialet bør også foregå så nær opprinnelsesstedet som mulig, eller i nært samarbeid med lokale krefter. Men dette krever penger, og her støter vi igjen på økonomiske barrierer. Økonomiske midler som kan stimulere til vern er neppe lettere å få tak i enn midler til politiarbeid, selv om slike investeringer i det lange løp antageligvis ville gi bedre resultater enn investeringer i politi. I noen tilfeller vil vi for øvrig måtte regne med at lokale krefter i gjenstandenes opphavsland ikke ønsker noen forskning overhodet av ideologiske eller religiøse grunner. Dermed er vi henvist til å anskaffe materiale på mindre gunstige måter hvis vi ønsker å forske på det i det hele tatt.

De begrensede politiressursene vi kan regne med, bør i hovedsak settes inn mot mellommenn og personer som organiserer ulovlig handel, fordi denne gruppen er mindre enn gruppen av potensielle kjøpere og dermed lettere å ramme. Slik situasjonen er i dag, har det liten hensikt å gå løs på store samlere. Store samlere har i større grad muligheten til å holde gjenstander og manuskriptdelene samlet. Hvis de store samlerne forsvinner fra markedet, vil det bare bety at kulturgods deles opp og selges til turister og souvenirjegere. For eksempel er en del av Iraqs kulturarv nå på vei mot amerikanske peishyller. Amerikanske soldater kjøper små kileskrifttavler på markedet i Bagdad og tar dem med hjem. Jeg kan ikke se at mye er vunnet ved det. Det ville vært bedre at en stor samler hadde kjøpt slike tavler som

kolleksjoner. At stjålne gjenstander i siste instans bør tilbakeføres til opprinnelsesstedet er en annen sak.

Det er på denne bakgrunnen vi må se forskning på gjenstander av tvilsom opprinnelse. Det bør skilles mellom problemområdene kjøp, tilbakeføring og forskning. Forskning ødelegger normalt ikke gjenstander, den tar vare på dem og sørger for at materialet lever videre, noe som også er i opprinnelseslandets langsiktige interesse. Dette er særlig viktig når det gjelder manuskripter og gjenstander med skrift. Hvis slikt materiale leveres tilbake og går tapt, er i det minste tekstene bevart, og tekstene er som regel viktigere enn mediet de kommer på, i hvert fall så lenge det ikke dreier seg om illustrerte manuskripter hvor forskningen i større grad er avhengig av originalgjenstanden. Det er vanskelig å se at noen har en langsiktig interesse av at materiale går til grunne av rene høflighetshensyn eller av formaljuridiske grunner. Forskningen har også et ansvar for senere generasjoner.

Men skal det forskes på gjenstander med uklart opphav, er det viktig å gjøre et seriøst forsøk på å lete etter legitime eiere før eller samtidig med at forskningen pågår. I denne forbindelse må det pekes på at forskning på en gjenstand i seg selv kan bidra til å lokalisere den opprinnelige eieren eller opprinnelsesstedet. Forskning er dermed direkte knyttet til tilbakeføringsproblematikken. Men dermed har det også liten hensikt å stille opp strenge regler for slik forskning på forhånd. Situasjonen må nødvendigvis bedømmes fortløpende og skjønnsmessig ut fra overgripende hensyn.

Hvordan bør institusjoner og enkeltforskere forholde seg når de vurderer forskning på materiale med tvilsom opprinnelse? Hvis materialet klart kommer fra krigsområder og steder med sosialt kaos og inngrodd korrupsjonskultur, har en umiddelbar tilbakeføring liten hensikt. Vi utleverer ikke folk som kan få dødsstraff, og vi bør heller ikke utlevere kulturgods som kan bli solgt videre eller ødelagt. I stedet bør det forskes på materialet av hensyn til allmene kunnskapsbehov. Tilbakeføring bør bare skje på sikt når de sosiale forholdene på opprinnelsesstedet igjen gjør det mulig å beskytte gjenstandene for kommende generasjoner. Saken stiller seg naturlig nok annerledes når materiale stammer fra samlinger eller utgravingssteder i land hvor det hersker rimelig god sosial orden, og hvor myndighetene er villige og i stand til å ta vare på materialet.

Er kulturgods først ute på markedet, vil det uten tvil bli solgt. Skjer dette i korrupsjonssamfunn hvor samlere kan skaffe seg det de ønsker uten å løpe noen risiko, vil det medføre at kulturgods går under jorden og dermed blir utilgjengelig som kunnskapskilde. Vi risikerer å gå fra vondt til verre: ikke bare fortsetter handelen som før, men vi mister den kunnskapen vi kunne skaffet oss ved å opptre mer pragmatisk. Kamp mot ulovlig handel med

kulturgods krever derfor en langt smidigere tilnærming. Det finnes en lang rekke tiltak som kan iverksettes hvis det finnes politisk vilje til å handle. Forskningsmiljøene bør arbeide for å kartlegge slike tiltak samtidig som de forsøker å berge mest mulig av den kulturarven som ellers er truet med å gå tapt. Forskning på kulturgjenstander med tvilsomt opphav er her en viktig oppgave. Uten slik forskning taper vi mer enn vi vinner.